

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRK HALK İNANIŞLARI ÇALIŞMALARINA BİR YAKLAŞIM DENEMESİ* AN APPROACH TO TURKISH FOLK BELIEF STUDIES

Cevdet AVCI**

Öz

Halk inanışları birden fazla sosyal bilim dalının inceleme alanına giren dinî folklor unsurlarıdır. Bununla birlikte halk inanışlarının tarihi, kültürel, sosyo-ekonomik ve psikolojik yanları da vardır. Buna bağlı olarak halk inanışları, tarihsellik yönünden katmanlı bir yapıya sahipken içerik ve işlev bakımından senkretik bir görünüm arz etmektedir. Bu yanıyla halk inanışları, dinler tarihi ve ilahiyat gibi alanların çalışma konuları içerisinde yer almaktadır. Öte yandan halk inanışları, halk bilimi disiplininin temel çalışma alanlarından birisidir. Törenselle ve geleneksel uygulamalarla birlikte halk anlatıları içerisinde de halk inanışlarının yansımalarını görmek mümkündür. Sosyal bilimlerden açısından çok yönlü bir veri alanı oluşturan halk inanışları disiplinlerarası bakıőla ele alınmak zorundadır. Bu bağlamda halk biliminin yöntem ve yaklaşımlarıyla konunun incelenmesi, halk inanışlarını din/itikad tartışmalarının içerisinde çıkartarak sosyo-kültürel, işlevsel ve müşterek Türk dünyası kültür kodlarının anlaşılması bakımından katkı sağlayacaktır. Makalede halk inanışları ele alınarak konuyla ilgili birtakım kavram ve terimler üzerinde durulmuş; sosyal bilimlerde yöntem ve yaklaşım meselesi tartışılmıştır. Dinler tarihi ve halk bilimi alanlarının konuyla ilgili yaklaşımları ortaya konulup halk inanışlarının yapı ve muhtevasına bağlı olarak inceleme yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Halk bilimi alanında bu çerçevede yapılacak çalışmalar Türk halk inanışlarının anlaşılması ve değerlendirilmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Halk Bilimi, Dinler Tarihi, Halk İnanışları, Din Folkloru, Disiplinlerarasılık.

Abstract

Folk beliefs are religious folklore elements that fall within the scope of more than one social science branch. However, there are also historical, cultural, socio-economic and psychological aspects of folk beliefs. Accordingly, while folk beliefs have a layered structure in terms of historicity, they have a syncretic appearance in terms of content and function. In this respect, it is included in the study subjects of fields such as folk beliefs, history of religions and theology. On the other hand, folk beliefs are one of the main study areas of the folklore discipline. Along with ceremonial and traditional practices, it is possible to see the reflections of folk beliefs in folk narratives. Folk beliefs, which constitute a versatile data field in terms of social sciences, must be considered with an interdisciplinary perspective. In this context, examining the subject with the methods and approaches of folklore will contribute to understanding the socio-cultural, functional and common cultural codes of the Turkic world by removing folk beliefs from the discussions of religion / belief. In the article, some concepts and terms related to the subject were emphasized by considering folk beliefs; The issue of method and approach in social sciences has been discussed. It was concluded that the approaches of the history of religions and folklore fields on the subject should be put forward and methods of analysis should be developed depending on the structure and content of folk beliefs. Studies to be carried out in the field of folklore within this framework will make a significant contribution to the understanding and evaluation of Turkish folk beliefs.

Keywords: Folklore, History Of Religions, Folk Beliefs, Religious Folklore, Interdisciplinarity.

* Bu makale, "Avcı, Cevdet (2011). *Halk İnanışları Çalışmalarında Yasar Kalafat*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep" adlı çalışmanın ilgili bölümlerinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ORCID ID: 0000-0003-0948-1659, cavci@gantep.edu.tr

Giriş

Batı'da, 19. Yüzyılda, müstakil bir bilim dalı olarak şekillenen halk bilimi, araştırma yöntem ve tekniklerini diğer sosyal bilim alanlarıyla birlikte geliştirmiştir. Bu süreçte kentleşme ve okuryazarlığın etkisiyle ortaya çıkan kültürel değişimler önemli pay sahibidir. Sanayi Devrimiyle yaşanan gelişmelere bağlı olarak kitlesel nüfus hareketleri, yeni meslek alanları ve oluşan kültür kümeleri, halk bilgisi kavramının sınırlarını genişletmiştir (Ekici, 2000, 2-8; Ersoy, 2012, 5-13). Bugüne gelindiğinde, bilimsel anlamda ortaya çıkan yeni yöntem ve yaklaşımlar, halk bilgisi ürünlerini yeniden ele alma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede halk inanışları, halk biliminin inceleme alanı içerisindeki konulardan birisidir. Sedat Veyis Örnek'in (2000, 15) halk bilimini "bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir bireşime vurdurmayı amaçlayan bir bilim" şeklinde yaptığı klasik tanımlamasındaki kültürel ürünlerden birisi manevi ürünlerdir. Örnek, halk biliminin çalışma alanlarını ve kapsamını belirlerken halk inançlarını da bu daire içerisine alır. Halk biliminin çalışma alanına giren konuların büyük bir kısmı genel alan bilgisinin yanı sıra belli uzmanlık alanlarını da gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda halk biliminin çalışma yöntemlerini belirlerken disiplinlerarasılık vurgusu yapılır ve etnoloji, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, dilbilim, tarih, coğrafya, dinler tarihi gibi bilim dallarının veri ve araştırma yöntemleri dikkate alınır (Örnek, 2000, 16, 20; Ersoy, 2009, 13-20).

Kültürü inceleyen bir bilim alanı olarak halk bilimi, kültürel hayatın bütünü her yanıyla ele almayı amaçlamaktadır. Kültürün yenileşme yanı, kültür algılayışını her kesimden insanın hayatta yapıp ettikleri tüm hâl, davranış ve ürünlerin kültür olarak kabul edilışı sürecini doğurmuştur (Çobanoğlu 2002, 18; Artun, 2011, XIII). Buna paralel olarak halk ve halk bilgisi kavramlarının Alan Dundes'in (1998, 139-142) yaklaşımıyla bir geleneği paylaşan insan grubu olarak tanımlanması da halk biliminin çerçevesini genişletmiştir. Halk bilgisi ürünlerinin üretim-içra ve aktarım ortamlarının genişlemesiyle bu ürünlerini meydana getiren tarihî, edebî, sosyo-ekonomik, psikolojik şartları dikkate alarak incelemek kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bu çerçevede temel inceleme alanı halk kültürü olan halk bilimi, halk kültürünün temel dinamikleri olan halk inanışları ve halk dinini de doğal olarak konu almaktadır (Çobanoğlu, 2003, 12). Makalede ele alınan halk inanışları konusu, halk biliminin yukarıda ifade edildiği gibi disiplinlerarası yöntem ve yaklaşımlarla ele aldığı konulardan birisidir. İnsanın kutsalla olan ilişkisi yazılı tarihten çok daha önce şekillenen ve birikerek bugüne gelen bir yapı arz etmektedir. Hikmet Tanyu'nun (1976, 123) "dinî folklor" olarak tanımladığı bu alan, farklı bilim dallarının kesiştiği noktada olduğu için önemli kavram, yöntem ve inceleme tartışmalarının da ortasındadır. Bu bağlamda makalede halk inanışları çalışmalarıyla ilgili olarak dinler tarihi ve halk biliminin yaklaşımları ortaya konulup inanç, halk inanışı, disiplinlerarasılık gibi kavramlar tartışılmıştır.

Halk Bilimi ve Dinler Tarihi Bağlamında Halk İnanışları Çalışmalarında Temel Kavramlar Üzerine

Halk bilimi ve dinler tarihinin kesişme alanlarından birisi halk inanışlarıdır. Halk inanışları konusu, bilim tarihi açısından öncelikle genel anlamda dinler tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. İnsanı bilinç ve bilinçdışı boyutlarıyla bütün olarak içine alan inanç meselesi, insanın çevresiyle kurduğu ilişki biçimlerini de kapsayacak şekilde geniş bir muhtevaya sahiptir. Dolayısıyla insanın kutsalla ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan felsefe ve pek çok bilim dalı temel kavramlar ve yöntemler bakımından kendi içerisinde bu konuyla ilgili tartışmalar yürütmüştür. Dinler tarihi de bu tartışmalar arasında hem kavramsal boyutta hem de bir bilim alanı olarak yerini almıştır. Terim

olarak dinler tarihi, “mukayeseli metot kullanarak, dinlerin çeşitli yönlerinin tetkik ve tasvir edilmesi” ve “dinin felsefi tetkiki” anlamlarıyla kullanılmıştır (Kitagawa, 2003, 26). Aynı yerden alıntıyla, tarihsel bir disiplin olarak tarif edilen dinler tarihi, “din felsefesine veya bir sosyal bilime yardımcı olan bir disiplin midir? Yoksa otonom bir disiplin midir? Şayet öyle ise, ilahiyat müfredatına mı yoksa beşeri ilimlere mi bağlıdır? Dinler tarihi disiplininin yapısındaki bu açık müphemlikten dolayı, mukayeseli din, din fenomenolojisi, dinler bilimi ve dinler tarihi gibi isimlerle biline gelen, isim çeşitliliğine yansımaktadır.” Konuyla ilgili olarak Örnek, din etnolojisi ve dinler tarihi arasındaki ayrımı ortaya koyar. Buna göre; “Genel etnolojinin bir dalı olan din etnolojisi, ilkelerin inanç dünyalarını aydınlatmaya çalışır. Dinler tarihi ve din bilim ise yüksek dinleri (İslâmlık, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm, Yahudilik ve Çin dinleri) araştırır ve karşılaştırır.” (Örnek, 1995, 14). Dinler tarihi, Mustafa Ünal’ın (2010, 129-124) ifadesiyle “tasvir edilmesi ve tanımlanması zor olan, doğasını, kökenini ve gelişmesini, “dini” diye adlandırılmış insan davranışının evrensel zaman ve mekândaki olguları ve tezahürlerini kendisine konu eden bir bilimdir.” Bugün dinler tarihi, normatif olmayan, herhangi bir dine taraf olmayan, karşılaştırmalı tarihî metot kullanan bir bilim dalıdır (Harman, 2010, 23-49).

Çerçevesi ve alt dallarıyla geniş bir yapıya sahip olan dinler tarihi alanı, çeşitli yöntem zorluklarıyla da meşgul olmaktadır. Belirli deliller tespit edildikten sonra bir dinle ilgili genel yapıyı ortaya koymak dinler tarihi çalışmaları açısından yeterli midir? sorusu karşısında Mircea Eliade, bütün tarihi bilimlerin aynı türden kanıtlarla çalıştığını söyler ve dinler tarihine daha geniş bir çerçeve çizer. Eliade’ye (2005, 28) göre; “Dinler tarihçisi sadece, verilen bir kutsalın tezahürünün tarihini tanımlayıp araştırmakla kalmaz; öncelikle kutsalın tezahürünü ortaya çıkaran kutsalı anlamalı ve onun modalitesini açıklamalıdır.” Bir disiplin olarak dinler tarihi, bugün artık mensubu bulunmayan dinler dâhil, bütün dinleri inanç, sosyal ve kültürel cepheleriyle birlikte ele alan bir bilgi alanıdır (Polat, 2010, 515-525). Felsefeden ve teolojiden ayrı bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı’da şekillenen dinler tarihi, din olgusunu rasyonel açıdan kavrama çabalarının ürünüdür. Mitoloji, filoloji, teoloji ve felsefe içinde yoğunlaşmış karşılaştırmalı bir din çalışması şeklinde tasarlanan dinler tarihi, çok yönlü bir bilim dalı olarak gelişimini sürdürmüştür (Harman, 2010, 23-49).

Dinler tarihi çalışmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı medreselerinde de varlık göstermiş; Cumhuriyet dönemiyle birlikte ilahiyat fakülteleri çatısı altında şekillenmiştir. Dinler tarihi Türkiye’de özellikle Hikmet Tanyu’nun çalışmalarıyla olgunlaşmış ve onun peşinden gidenlerce gelişimini sürdüren giderek ilginin arttığı bir çalışma alanı haline gelmiştir (bkz. Küçük, 2010, 478-497).

Dinler Tarihi disiplini Türkiye’de müstakil bir bilgi alanı haline gelmiş olmasına rağmen, Türk din tarihi konusunda bu çatı altında henüz yeterince çalışmanın yapıldığı söylenemez. Dolayısıyla Türk din tarihi çalışmaları altında Türk halk inanışlarıyla ilgili kapsamlı bir bakış açısı ortaya koyacak nitelikte çalışmalar henüz olgunluk seviyesine ulaşmamıştır. Türk din tarihi ve özelde de İslam dininin Türklerce kabul edilmiş süreçleri, bu sürecin Türk kültür tarihine etkileri konusunda yapılan araştırmalar, Ahmet Yaşar Ocak’a (2009, 15) göre yok denecek seviyededir. Ocak’ın da ifadesiyle, bu konu üzerinde tarihi vaka olarak durması gereken tarih disiplini Türkiye’de henüz bu yönde bir eğilim göstermemektedir. Özellikle tarih yazıcılığının da ilgi alanına girmesi gereken bu konu, Fuat Köprülü hariç, gerektiği ölçüde bir meşgulliyet alanı olmamıştır. Ocak (2009, 18-19, 22) ayrıca tarihçilerin bu alana yönelmesini teklif ederek şu tespitleri yapmaktadır:

“Bugün Türkiye üniversitelerinde tarih bölümleri bu alandan tamamen uzak bir durumda olduklarından, dinler tarihçiliği ilahiyat fakültelerince yürütülmektedir. Burada ise, sosyal tarih perspektifi ile ilişkilendirilmiş bir Türk dinler tarihi anlayışıyla yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Türkiyat enstitüleri ise, sadece

edebiyat-dil veya folklor araştırma kurumları ya da sadece aktüel problemlere yönelik uluslararası ilişkiler enstitüleri gibi çalışmaktadır. Bu da göstermektedir ki, Türkler ve dinler konusu gerektiği ciddiyette ve yüksek bilimsel standartlarda Türk akademik çalışmalarında henüz ele alınmamıştır. Türk Tarih Kurumu bünyesinde de bu maksada yönelik bir birim yoktur. Bu noktada en büyük iş Türk Tarih Kurumu'na düşmektedir. Türk Tarih Kurumu bu mesainin politikasını, programını ve sistematüğini tespit konusuna yönelerek gerekli organizasyonu yapmalıdır. Kurum öncelikle kendi bünyesinde bu amaca yönelik birim oluşturmalıdır.”

Ocak'ın dinler tarihi çalışmalarıyla ilgili olarak tarih bilimine dikkat çekmesi, konunun pek çok bilgi alanıyla doğrudan ilğisini ortaya koymaktadır. Tarihî, coğrafi ve teolojik boyutla birlikte dinî olarak nitelenen kavramlar ve kabullerin sınırları da bir diğer tartışma konusudur. Max Weber'e (2012, 85) göre, “dinsel davranışların dışsal tezahürleri” sübjektiflik derecesinde çeşitlilik gösterir ve üzerinde durulması gereken nokta “dinsel davranışın anlamı” olmalıdır. Bu bağlamda eski Türk dinin yapısına bakıldığında “mistik ve akli” (Güngör, Günay, 2003, 496) boyutu olan ikili bir yapının olduğu görülür. Dolayısıyla halk inanışları çalışmalarında dinin dışavurumları (semboller, kurumlar, doktrinler, pratikler) ayrı ayrı incelenmelidir (Smith, 2003, 47). Böylece dinin yapı taşları ortaya konularak ifade ettikleri anlamlar çözümlenebilir. Zira halk inanışlarının önemli bir kısmı, kaynağı semavi dinlerden önceye dayanan dinî unsurlardır. Bunların anlaşılabilmesi için yapılan incelemelerde pek çok boyutun göz önüne alınması gerekir. Buna örnek olarak halk inanışlarının kaynağının dinî olmakla birlikte sosyal ve psikolojik işlevlere de dayandığı verilebilir. Bu çerçevede değişip dönüşerek geçmişten bu yana varlığını sürdüren halk inanışları, insanın birtakım psikolojik ihtiyaçlarını karşılaması bakımından işlev üstlenmiştir. Dolayısıyla halk inanışlarının tarihî temelleri ortadan kalkmış da olsa bunlar farklı formlar altında varlıklarını sürdürmektedir (Kandemir, 2016, 111).

Halk inanışları çalışmalarında önemli noktalardan birisi de terim ve kavram konusundaki belirsizliklerdir. Bu durum da halk inanışlarının birden fazla disiplin tarafından ele alınmasıyla ilgilidir. Yapılan çalışmalarda halk inancı, halk inanışları ya da halk inanmaları adlandırmaları, aynı içeriği ifade etmek için kullanılabilir. Bu ve benzeri kullanımlar alanda belirsizliklere yol açmakta ve yapılan yeni çalışmalar için oturmuş bir terminolojiyi zorlaştırmaktadır. Bu makalede “halk inanışı” tabiri tercih edilmiş; “halk inanması” kullanımının da aynı anlamı verdiği değerlendirilmiştir. Zira inanç, daha ziyade esasları sabit dinî dogmaları akla getirmektedir. Halk inanışı başlığında ifade edilen inanma ve uygulamalar ise birden fazla dinin etkisiyle tarihî süreç içerisinde birikerek oluşmuş ve tek bir dinin kurallarına bağlı olmayan gelenekselleşmiş kabullerdir. Bu çerçevede inanış kavramı, din anlayışını ve dinin toplumda yaşanış şeklini ifade etmektedir (Kapsamlı bilgi için bkz. Polat, 2010, 515-525).

Halk kültürünün temel dinamiklerinden olan ve oluşum itibarıyla katmanlı bir yapı arz eden halk inanışları, halk bilimi alanının özel araştırma konuları içerisinde yer almaktadır (Artun, 2011 297). Halk bilimi perspektifiyle Özkul Çobanoğlu (2003, 12) halk inanışlarını, “kabul edilmiş ya da temasta bulunmuş eski dinlerden kalıntılar taşıyan, kabul edilen yeni dinin halk yığınları arasındaki yorum ve uygulama biçimleriyle de birleşmiş olan unsurlar” şeklinde tanımlamaktadır. Türkiye'deki halk inanışları çalışmalarına halk bilimi alanının dışından bakıldığında hurafe, batıl inanış, boş inanış gibi kavramların da bu alanla ilgili olarak kullanıldığı görülmektedir. Kanaatimizde yukarıda da ifade edildiği şekliyle inanç ve inanış kavramları ayırımında bu konuya bakıldığında halk inanışlarının mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Zira halk inanışları, doğrudan itikat meselesinin konusu değildir. Bu yaklaşım biçimi öncelikle din nedir, dinî olan nedir, sorularının cevaplanmasını gerektirecektir. Bu noktada Türk halk inanışları çalışmalarının öncü ismi Hikmet Tanyu (1976, 123-142), halk inanışlarının kapsamını ve mahiyetini ortaya koyduğu makalesinde halk inanışlarını “manevi folklor” ya da “din folkloru” olarak ele alır. Yine bu

minvalde halk inanışlarının dinî yapısını anlamak adına konunun bir diğer boyutu da semavi bir din olan İslam'ın kavramsal çerçevesidir. Bu bağlamda Türk halk inanışlarını İslam dini dokusu içerisinde sağlıklı bir zeminde değerlendirebilmek için İslâm, İslâmiyet, Müslümanlık ve Türk Müslümanlığı kavramlarının mahiyetini ortaya koymak gerekmektedir. Bu kavramlar gündelik hayatta ve bazen de bilimsel çalışmalarda birbirinin yerine kullanılmakla birlikte terim olarak farklı içeriklere sahiptir. Ahmet Yaşar Ocak (2004, 13-20) İslam, İslamiyet ve Müslümanlık terimlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“İslam doğrudan doğruya esasları Kur'an-ı Kerim'e dayalı olup Hz. Muhammed tarafından insanlığa bildirildiğine inanılan ilahi mesajı belirleyen bir terimdir ki bu bizzat Kur'an'da da bu çerçevede kullanılmıştır. İslamiyet ise, bu ilahi mesajın Müslümanlar tarafından pratiğe geçirilmesi sonucu yaşanan, kültürleşen biçimdir. Bu biçim, zamana, mekâna, uyarlanarak bu zaman ve mekân içindeki daha eski kültürel alt yapıların etkisiyle değişik yorumlar, uygulamalar ve zihniyetler yaratır ki, işte buna da Müslümanlık denir. Bu değişkenlik yüzünden bir tek Müslümanlık değil; birçok Müslümanlık vardır.”

Bu tanımlamalardan hareketle bir Türk Müslümanlığı dairesinden bahsetmek ve bunun inançların yanı sıra tarih, coğrafya ve sosyo-ekonomik şartlarla birlikte şekillenen bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türk din tarihi konusunda yapılan çalışmalar ve özellikle İslam dininin, Türk tarihi ve Türk kültürünü şekillendirmesi noktasında üniversitelerde yapılan araştırmalar, Ocak'ın ifadesiyle cılız kalmıştır. Bu “ilgisizliğin sonucu olan bilgisizlik” bilimsel ve entelektüel yaşamın yanı sıra Türkiye'de siyasi hayat dâhil pek çok alanı olumsuz yönde etkilemiştir (Ocak, 2004, 18-19, 29). Hayatın her alanında yansması görülen ve insanın ürettikleriyle birlikte şekillenmesine tesir eden din olgusunun, farklı yanlarıyla daima akademik ve popüler çevrelerde gündem oluşturması kaçınılmaz bir durumdur. Ancak Türk din tarihi ile ilgili olarak, bu kapsamda yapılan tartışmalara veri sağlayabilecek ve bu alanı besleyebilecek nitelikte ve derinlikte bilimsel çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Türk din tarihinin aşağı yukarı son bin yıllık dilimini oluşturan İslâm dini dönemi, tarihî, sosyolojik, kültürel, hatta dinî açıdan ele alınarak incelenip değerlendirilmemiştir. Bu nedenle İslâm dininin, Türk kültür ve siyaset tarihine, devlet yönetimine, milletlerarası ilişkilere, hukuk alanına, ekonomik hayata, gündelik yaşantıya, bilim ve düşünce hayatına, edebiyat ve sanata, folklorun çeşitli sahalarına ne şekilde etki ettiği, neleri ortadan kaldırdığı, neleri getirdiği, neleri özümsemiştiği, hangi görünümleri aldığı hususlarında ayrıntılı çalışmalar mevcut değildir (Ocak, 2004, 38-39).

Türk din tarihi ve bu tarihî sürecin birikiminin kalıntılarını taşıyan Türk halk inanışlarının, Türkiye'de akademik açıdan yeterli değeri gördüğü söylenemez. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar, halk inanışı verilerinin erişilebilirliği ve farklı alanların gündeminde olmasından dolayı dağınıktır. Türkiye'de konuyla ilgili en yaygın çalışmaları yapanlardan birisi olan Yaşar Kalafat'a (2008, 18) göre; “Bazı Türk araştırmacılar, halk edebiyatı içerisinde, bazıları genel folklor derlemeleri içerisinde, bazıları şahsi şiir ve hatıraları ile bir arada halk inanışı derleme çalışmaları yapmaktadırlar.” Bu çalışmalar tespit aşamasında kalıp Türk halk inanışlarıyla ilgili kapsamlı analiz ve değerlendirmeler bakımından eksiktir. Yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye'de ve Türk dünyasının diğer bölgelerinde halk inanışları ve dinler tarihi konusu, tarih disiplini açısından ve sosyal tarihçilik perspektifiyle henüz yeterince ele alınmamıştır. Türk din tarihinin sosyolojik arka planı, senkretik yapısı derinlemesine tahlil edilmemiştir. Bu çalışmalar yapılmadan Türk halk inanışlarına üzerine oturabilecek bir teorik çerçeve bulmak da çok zordur.

Halk inanışları çalışmaları konusunda öncelikle temel bakış açısının ne olması gerektiği ortaya konulmalıdır. Zira, sosyal bilimlerde “nereye varmak istediğimiz bilinmeden neyi inşa edebiliriz” (Kalafat, 2008, 19) sorunsalı amaç-yöntem ilişkisine de işaret etmektedir. Bu çerçevede din konusu sadece teorik bir mesele olmayıp insanların günlük yaşamlarında birebir yansması ve

yaptırımı olan bir sosyal olgudur. Dolayısıyla dinin toplum üzerinde tarihsel kökeni olan etkisini ortaya koymak kapsamlı ve birden fazla bilgi alanına dayanması gereken bir faaliyettir. Bu konuda henüz yeterli bilimsel araştırma yöntemi ortaya konulamamış ve gerekli bilimsel bakış açısı oluşmamıştır. Bu noktada halk inanışları konulu bilimsel araştırmalarda üzerinde durulması gereken bir kavram da disiplinlerarasılıktır. Disiplinlerarası bakış açısı, sosyal bilimler açısından bütünü bilgisini ortaya koyabilme noktasında yeni yöntem arayışlarının bir sonucu olarak görülmektedir. Sosyal bilimler, “İnsanı, toplum ve ağırlıklı olarak insan-insan, insan-toplum ve insan-eşya ilişkilerinin sistemli bir biçimde incelenmesini amaçlayan, bilimsel yönetime uygun, düzenli bilgiler” (Demir, Acar, 1997, 205) olarak tanımlanır. Sosyal bilimlerde üzerinde çalışılan nesne hem tarihsel bir olgu hem de insan ürünü olması sebebiyle sosyolojik ve psikoloji başta olmak üzere geniş bir alana hitap eder (bkz, Sezen, 1994, 19-26; Polat, 2004, 11). Ruhi Ersoy’un da ifadesiyle, bilim tarihinin gelişim seyrine bakıldığında doğa bilimlerindeki eş güdüm içerisinde çalışma yöntemlerinin, sosyal bilimler için de izlemesi gereken bir yol olduğu görülmektedir. Fizik, kimya, matematik, astronomi gibi bilim dallarının birlikteliği ve buradan hareketle bütünü bilgisine ulaşması; tarih, sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi, halk bilimi gibi bilgi alanlarına da model teşkil etmektedir. Zira doğa bilimleri alanında olduğu gibi sosyal bilimler alanında da tek bir disiplinden hareketle bütünü bilgisine ulaşarak onu anlamlandırmak ve problemlere çözüm üretmek mümkün değildir (Kapsamlı bilgi için bkz. Ersoy, 2009, 13-20).

Halk inanışları ve dinler tarihi çalışmalarında tarihi gerçeklik anlamında tarih disiplininin, toplumsal yansımaların-değişimlerin ortaya konulabilmesi noktasında sosyolojinin, dinler tarihinin, antropolojinin, psikolojinin, ilahiyatın ve ilgili diğer sosyal bilim alanlarının verilerinden faydalanmadan halk inanışlarını eksiksiz ele almak mümkün görünmemektedir. Aksi takdirde klasik ilahiyat bakış açısıyla halk inanışlarına külliyen hurafe, bid’at, batıl suçlamasının yapılması veya bu verileri kitabî İslam çerçevesinde kabul ve ret tartışmalarıyla sınırlı olarak ele alınması kaçınılmaz bir durumdur. Bu çerçevede halk bilimi kapsamında konuyla ilgili yapılan çalışmaların disiplinlerarası bakış açısını öncelemesi, bu alanın yapısına da uygun bir durumdur. Özkul Çobanoğlu’nun (2002, 27-42) da ifadesiyle sosyal bilimlerde bütünü bilgisini anlama ve anlamlandırma noktasında bilim anlayışının geçirdiği evrimin neticesi olarak disiplinlerarası çalışma yöntemleri, genç bir sosyal bilim dalı olan halk bilimi/folklor alanındaki çalışmalarda uygulanmaktadır. Folklorun müstakil bir bilim dalı haline gelinceye kadar ki gelişim seyri dikkate alındığında genel olarak sosyal bilimlerdeki olgunlaşma aşamalarının yansımaları görülebilir. Disiplinlerarası bir bilim dalı hüviyetine sahip olan halk bilimi, halk inanışları çalışmalarında tarih, sosyoloji, antropoloji, arkeoloji, psikoloji, edebiyat, dinler tarihi, ilahiyat gibi bilim dallarından bilgi, yöntem ve yaklaşım bakımından faydalanabilir. Bu yaklaşım tarzı, en azından halk bilimi çalışmaları bağlamında halk inanışlarını din tartışmalarının içerisinde çıkartarak insanın kutsalla olan ilişki biçimlerini anlamak adına önemli bir veri alanına dönüştürecektir. Ayrıca Türk din tarihi düşünüldüğünde bugünkü Türk dünyası halk bilimi çalışmalarında müşterek bir zeminin oluşmasına katkı sunacaktır.

SONUÇ

İnsanın kutsalla olan ilişki ağlarının ürünü olan halk inanışları, kitabî dinlerden önceye dayanan ancak bu dinlerden de etkilenen senkretik bir yapıya sahiptir. Bu yapıya halk inanışları pek çok bilim alanının inceleme sahasına girmektedir. 19. yüzyıldan bu yana müstakil bilim alanı olarak faaliyetlerini sürdüren halk bilimi/folklor, halk inanışlarını inceleyen bilim alanlarından birisidir. Halk bilimi ve halk edebiyatının mitoloji, efsane, destan ve halk hikâyesi başta olmak üzere pek çok türü içerisinde halk inanışları çeşitli şekillerde yer almaktadır. Buna bağlı olarak gelenek ve törenlerle birlikte halk anlatıları da halk inanışları bakımından önemli birer kaynaktır. Bu çerçevede halk inanışları halk biliminin temel konuları içerisinde yer almaktadır.

Halk inanışları çalışmaları konusunda dinler tarihi, önemli çalışmaların yapıldığı bir alandır. Dinler tarihi karşılaştırmalı yöntemle dinleri ele alan ve inceleyen bir bilim dalıdır. Batı'da şekillenmiş bir bilim alanı olan dinler tarihi çalışmaları, Osmanlı döneminden bu yana Türkiye'de de varlık göstermektedir. Ancak Türk din tarihi konusunda henüz yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Bu durum, Türk halk inanışlarının Türk din tarihi içerisindeki yerini tespit etmeyi de güçleştirmektedir. Tarihsel açıdan ve bugün, Türk dünyası geniş bir siyasi ve coğrafi yapıya sahiptir. Dolayısıyla Türk halk inanışlarının şekillendiği sosyo-kültürel alan ve inanç coğrafyasının bütünlüklü ele alınması halk inanışlarının anlaşılmasını sağlayacaktır.

Türk halk inanışlarının oluşum ve gelişim şartları, konunun bilimsel açıdan ele alınırken birden fazla bilim alanının yöntem, veri ve yaklaşımlarından faydalanmayı zorunlu kılmaktadır. Tarih, coğrafya, sosyoloji, etnoloji, antropoloji, psikoloji, ilahiyat gibi konuyla ilgili bilgi alanları bu çerçevede yararlanılacak alanlardır. Halk bilimi, disiplinlerarası bir bilim alanı olarak halk inanışları çalışmalarında bu yaklaşımı ortaya koyacak bir alandır. Halk inanışlarının, halk bilimi perspektifiyle ele alınması ve incelenmesi, halk inanışlarını doğrudan inanç tartışmalarının odağından çıkartarak din folkloru çerçevesinde ele almayı sağlayacaktır. Bu yaklaşım biçimi, halk inanışlarının Türk dünyası müşterek din folkloru alanının ortaya konmasına da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Artun, Erman (2011). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Yayınevi.
- Çobanoğlu, Özkul (2013). *Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihinin Giriş*. 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, Ömer, Acar, Mustafa (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Dundes, Alan (1998). Halk Kimdir? < Who Are the Folk?. Çev.: Metin Ekici, *Millî Folklor*, S 31, 139-142.
- Ekici, Metin (2000). Halk, halk bilimi ve halk bilgisi üzerine bir deneme. *Millî Folklor*, S. 45, 2-8.
- Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihi*. (Çev. Mustafa Ünal), Konya: Serhat Kitabevi.
- Ersoy, Ruhi (2009). *Sözlü Tarihi Folklor İlişkisi, Baraklar Örneği, Disiplinlerarası Bir Yaklaşım Denemesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoy, Ruhi (2012). Halk Bilimi Çalışmalarının Gelişimine Paralel Olarak "Alan Araştırması" Kavramını Yeniden Düşünmek. *Millî Folklor*, 24 (94), 5-13.
- Güngör, Harun. Günay, Ünver (2003). *Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Harman, Faruk (2010). Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı). *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu (4-6 Aralık 2009)*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2008). *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Teori ve Metod*. 2.Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kandemir Fatih (2016). Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri Ve Türkiye'deki Halk İnançlarının Tarihi Temelleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-I: 97-114.
- Kitagawa, Joseph M. (2003). Amerika'da Dinler Tarihi. *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, (Ed. Mehmet Aydın), Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Küçük, Mehmet Alpaslan (2010). Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşmaması ve Prof. Dr. Abdurrahman Küçük. *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu (4-6 Aralık 2009)*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2009). *Türkler, Türkiye ve İslâm, Yaklaşım Yöntem ve Yorum Denemeleri*. 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Örnek, Sedat Veyis (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Polat, Kemal (2010). Türkiye'de Dinler Tarihi Sahasında Yapılan Alan Araştırmaları Üzerine Bazı Düşünceler. *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu (4-6 Aralık 2009)*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2010.
- Polat, M. Sait (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sezen, Yümni (1994). *İslâm Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Smith, Wilfred Cantwell (2003). *Mukayeseli Din: Nereye ve Niçin?*. Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri. (Ed. Mehmet Aydın), Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Tanyu, Hikmet (1976). Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma. *AÜİF Dergisi*, Ankara, S. 21, 123-142.
- Ünal, Mustafa (2010). Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Normativizm Sorununa Fenomenolojik Bir Çözüm Denemesi -Kapsayıcı Fenomenoloji-. *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu (4-6 Aralık 2009)*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Weber, Max (2012). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Latif Boyacı), İstanbul: Yarn Yayınları.